

A "két nemes ember"

*Mátyus János plébános Csépan (1792–1802)*¹

Mire Mátyus János plébános tíz esztendeig tartó csépai működés után, 1802-ben Csongrádra került, addigra az ellene írt panaszlevelek kötegekben álltak a váci püspöki székhely hivatalban. A plébános vélt vagy valós vétségei közül az egyik különösen érzékenyen érintette a Tiszazug egyetlen kuriális falujának lakosait. A levelek tanúsága szerint a plébános – papi és nemesi mivoltára hivatkozva – szokatlan jogosultságot követelt magának, jelesül: a települést irányító hadnagy tisztségét egy általa választott személy töltsé be. Tisztázatlannak tűnt, hogy a nemes plébános beleszólhat-e, és ha igen, milyen mértékben a helyi közügyekbe; van-e joga a templom falain kívül is döntéseket hozni, település-szintű kérdésekben állást foglalni? A jelzett probléma rendszeresen előtérbe került a plébános ellenében íródott levelekben; ez volt az a kérdés, mely a csépai híveket leginkább foglalkoztatta, és a plébános ellenében lépésekre sarkallta.

Tanulmányomban a nemesség és a társadalmi ranggal járó jogosultságok távlatából vizsgálom a csépai hívek és Mátyus János plébános kapcsolatának töréspontjait. Elsődleges forrásaim Mátyus János személyi aktája és a csépai plébániai iratok voltak (Váci Püspöki és Káptalani Levéltár). Az adatok helytálló értelmezését segítette az az 1824-ben keletkezett levél, melyben Mátyus János egyik káplánja vallomások hamisításával és a tanúk fenyegetésével vádolta meg az akkor már Csongrádon szolgáló plébánost.² Az elrendelt kivizsgálás nyomán több olyan vallomás is előkerült, melyekkel az állítólagos hitelesítők sosem találkoztak. Feltételezhető, hogy Mátyus János csépai működése idején sem idegenkedett ettől a „módszertől” – és ez a gyanú a kutatót is fokozott óvatosságra intette.

A problémára irányuló, kiemelkedő figyelem értékes társadalomtörténeti tanulságokat ígért. Idővel viszont nyilvánvalóvá vált, hogy a háttérben jóval prózaibb okok húzódnak annál, mint amit a panaszlevelek és érzékletes tanúvallomások a kutatás kezdetén sejteni engedtek.

Elsőként Csépa korabeli társadalmi viszonyait és egyházi életének jellemzőit vázolom fel, melyet Mátyus János és családjának bemutatása követ. A plébános és a csépai előljáróság kapcsolatát árnyaló történetek, szóbeli és szimbolikus megnyilatkozások elemzése a plébános önképének rekonstruálását, döntéseinek és tetteinek megértését segíti elő.

1 A tanulmány eredeti megjelenési helye: Ethnographia 129. évf. 2018/2. 252–266.

2 „Mind azon Testimoniumok és Bizonyító Levelek melyek T. Mátyus János Úr dolgában Inquiráló Kanonok Urak ellen vagynak ki adva általam Canonizálva, és Több Lakosok mint Tanúk által alá írva, és kezeik kereszttel vonásával meg erősítve mind azok tsalárdul Lelki esméret ellen az igaz embereknek meg piszkolására, és az igazságnak el nyomtatására nem másul, hanem T. Mátyus János Esperes és Csongrádi Plébános Úr által vagynak kikoholva, és gonosz tűz mellett kikovácsolva [...] amiket Eö mondot az már említett okból reszketve és félelemmel irtam” VPL APriv. Mátyus János, 1826. július 26. Kovács Ferenc Volt csongrádi, majd szentesi káplán vallomása a ceglédi és abonyi esperesek előtt.

„Nemes Csépa”

A Tiszazug legdélebbi települése, a Váci Egyházmegyéhez illetve az egykori Külső-Szolnok Vármegyéhez tartozó Csépa³ a török időkben lakatlan területté vált. Ahogyan Simony István plébános 1783-ban a *Historia Domusba* bejegyezte: „majd egy évszázadon át, mint elhagyott, műveletlen földet említették, amely a Tisza és Körös gyakori áradásai miatt csak tövist és gatz terem, s vadon élő állatok és bivalyok tanyája”⁴. Csépát és határát I. Lipót 1660-ban Móricz tábornoknak adományozta. A tábornok leánya férjének, Czúcz Lászlónak engedte át a területet. A határt ekkoriban a környékbeli települések lakói haszonbérelték; a kincstári tulajdonban lévő földeket a királytól, a fennmaradókat a Czúcz családtól. 1723 tájékán a nemes birtokos család minden vagyonával és az öt örökssel együtt elhagyta Nógrád megyét, hogy kiköltözésükkel a csépai fundus új életre keljen.⁵

A Czúcz familia letelepedése után a kincstári kezelésben lévő földeket többnyire Nógrád, Pest, Hont és Heves megyékből elszármazott kis-és középnemesek vásárolták meg. Időközben szökött jobbágyok és libertinusok is érkeztek Csépára, főként járszági és Tisza-melléki katolikus településekről.⁶ A II. József-féle népszámlálás idején Csépán 925 főt írnak össze, számuk a 19. század elejére megkétszereződött.

Mivel a nemesi jogállású lakosoknak úrbéres jobbágysai nem voltak, Csépa kuriális falu volt.⁷ Az adó- és vámmentesség mellett a kegyúri jog gyakorlása is Csépa kiváltságai közé tartozott. Élén az esztendőként megválasztott *hadnagy* állt, aki az *esküdtekkel* közösen irányította a települést.⁸ A tisztségre csak nemesi jogállásúak tarthattak számot, közülük is a legmódosabbak. A közbirtokosság (*compossessorátus*) a csépai nemesek közös kezelésben lévő területeit (vizek, mocsarak, legelők és homokos területek) valamint a regálé jövedelmeket kezelte.⁹

Csépa nemes és nemtelen lakói társadalmi jogosultságok, mentalitás és lakóhely tekintetében is különböztek egymástól.¹⁰ A rang és a kellő vagyon azonban ritkán járt együtt, így a csépai nemesek többsége ugyanúgy megfogta az eke szarvát, mint a szabad parasztok és a zsellérek.¹¹

A csábító letelepedési feltételek (pl. három esztendei adómentesség) okán a csépai lakosok száma gyorsan nőtt, míg a falu határa egyre szűkösebbé vált. Azokban az évtizedekben, amikor a lovakat is az eke elé fogták¹² gyakran megesett, hogy köznemesek gyermekei vagyonosabb libertinusokkal kényszerültek „rangon aluli” házasságot kötni. A falucsúfolóból sem maradhatt ki Csépa „kenyeretlenségének” felemlgetése.¹³ Az anyagi nehézségek mellé erkölcsi romlás

3 Tiszakürt kivételével.

4 Latinról fordította: FEKETE 1970. 2.

5 HAVASSY 1982. 21.

6 Paládi-Kovács Attila Csépát „korán, spontán módon megült” helységnek nevezi, mely a palóc migráció első szakában népesült újra. PALÁDI-KOVÁCS 2003/a 227; PALÁDI-KOVÁCS 2003/b 240.

7 Részleteiben lásd BOTKA 1977. 66l

8 A 18. század második felében a közigazgatási rendszert átszervezték: a hadnagy és a három esküdt mellé öt delegáltat választottak a Czúcz család leszármazottai közül. A későbbiekben egy templombíró, kishadnagy és egy jegyző kijelölése is szükségessé vált. Ld. HAVASSY 1982. 24.

9 A nemes atyafiak osztatlan közösségeként is meghatározható közbirtokosság intézményéről bővebben lásd: ALSÓ 1928.

10 Míg a nemesek a templom környékén emelték gangos-gádoros házaikat, a szabad parasztok a Tobán nevű falurészben építkeztek. SZTRINKÓ 1982. 141.

11 SZABÓ 1982. 231.

12 BOTKA 1977. 83.

13 „Kenyeretlen Csépa / Sas is olyan forma / Uggal határos / Kürt a biztonságos.” SZABÓ 1982. 231.

is társult; mivel a nemesek *salva guardia* felirattal kitüntetett portáira a zsandárok nem léphettek be, rendszeressé váltak a lopások.¹⁴

„Szent Csépa”¹⁵

A település első vályogtemploma a török időkben is átvészelte. Kezdetben protestánsoké lehetett, ám az idővel többségbe kerülő katolikusok fokozatosan birtokukba vették. A roskatag építmény helyett 1729-ben felépítették a szintén vályogfalú Szent Jakab templomot, hol három esztendeig licenciátusok¹⁶ majd a cibakházi papok miséztek. Csépa lakosai 1756-ban döntöttek úgy, hogy függetlenednek a cibakházi *Mater*-től.¹⁷ Első plébánosuk Cettő Ferenc, egykori cibakházi káplán volt.¹⁸

A plébános fizetését a közbirtokosság biztosította, mely a 18. század közepén 13 hold földet, párbért, továbbá családonként két véka búzát és 50 krajcárt jelentett. A plébános földjét a csépaiak művelték, egyéb *deputátumait*¹⁹ egyik évben a nemes, másikon a nemtelen lakosok biztosították. A csépai közbirtokosság három szobás-kamrás plébániát épített papja számára.²⁰

Csépa – tíz leányegyházával – a Tiszazug legnagyobb katolikus településévé vált. A hívek száma a 18–19. század fordulóján 1400 fő körül lehetett.²¹ A gyermekek hitoktatása 1760 után a kántortanító feladata volt. 1779-től egy ferences szerzetes, 1787-től egy káplán segítette a csépai plébános munkáját.

Az alig pár évtized leforgása alatt menthetetlen állapotba került, kicsiny templom helyén a csépaiak új szentegyház építésébe fogtak. A ma is látható Szent Jakab-templom építési munkálatai 1798-ban fejeződtek be. A csépai plébánost a templom elkészültével kerületi esperessé nevezték ki. Új, tágas paplak is készült, míg a korábbi parochiális épületbe a kántor és az iskola költözött be.²²

A csépai plébános helyzete a szokásosnál nehezebb, szolgálata megterhelő volt. 1756 és 1792 között nyolc lelkipásztor követte egymást a plébánosi székhelyen.²³ A jelenség oka a lakosok közönye, az együttműködés és az áldozathozatal hiánya volt. Molnár László plébános az 1760-as években sem nyájas, sem dorgáló szavakkal nem tudta rávenni a csépai közbirtokosság tagjait arra, hogy a siralmas állapotba került templom megmentéséért intézkedéseket hozzanak. Az elkeseredett plébános végül saját költségén zsindelezte újra és festette ki a templomot; kórust

14 BARNA Mária 1982. 525.

15 A Tiszazugban és környékben elterjedt, korántsem hízélgő „Szent Csépa” illetve „csépai pápuszok” megnevezések a római katolikus többségű lakosságra, és nem a kiemelkedő vallásos buzgalomra utalnak. SZABÓ 1982. 233.

16 Simony István csépai plébános 1783-ban keltezett bejegyzésében a következőt írja a licenciátusokról: „Ezek olyanok voltak, hogy mivel nem volt pap, az öregebb világi emberek közül annak a népnek élére állították őket, amelynek nem volt lelkipásztora. Ezek vasárnap és ünnepnap felolvasták a népnek az evangéliumot. Pap távollétében ünnepélyesen keresztelhetek és avathattak.” FEKETE 1970. 3. A témáról bővebben lásd: JUHÁSZ 1921.

17 „Anya-egyház”, melyhez a csépai filia tartozott.

18 FEKETE 1970. 4; BOTKA 1977. 109.

19 A főként természetbeli juttatások a következők voltak: 10 öl tüzifa, 4 akó misebor, 70 kg hús és só, 11,2 kg faggyú, 10,65 liter vaj, 1 darab sertés, 600 kéve nád, 10 kocsi szén és 5,25 Ft. ünnepi járulék. Ld. HAVASSY 1982. 28.

20 FEKETE 1970. 4.

21 Szelevény, Tiszásas, Tiszaug, Csipsár, Göböljárás, Istvánháza, Halesz, Öthalom, Ság és Vadaskert filia a csépai lakosokkal együtt 1784-ben 1201 hívót számlált. 1809-ben az 1506 hívó közül 713 csépai. Ld. MAGYARI 1982. 125.

22 VPL APar. Csépa, 1797. február 11. Szira Farkas hadnagy levele a váci megyéspüspöknek.

23 Ld. FEKETE 1970.

ácsoltatott, templomi zászlókat vásárolt.²⁴ A későbbiekben is előfordult, hogy – adakozók hiányában – a papok saját jövedelmüket áldozták a templom megújítására.

1778-ban a Szent Jakab templom az összeomlás szélére került. 1783-ban annyira javították csak ki, hogy „a szent cselekményeket botrány és rettegés nélkül el lehetett benne végezni”²⁵. Mikor az új templom építése elkerülhetetlenné vált, a püspöki helynök 5617 forintot küldött a szent célra, míg a csépai lakosok összesen 281 forintot gyűjtöttek össze. Fuvaros és kétkezi munkákkal viszont többen hozzájárultak az építkezéshez.²⁶

A plébánosok panaszaiból és a hívek leveleiből olyan kölcsönös békétlenség képe bontakozik ki, mely mind a plébánia megítélésére, mind a hívek lelki életére maradandó hatást gyakorolt. Míg a plébánosok a rártati nemesi mentalitástól, a csépaiak papjaik vélt vagy valós mulasztásai miatt szenvedtek. Botka János könyvében a község túlságosan szigorú kegyúri rendelkezéseit jelölte meg a pap és népe közt dúló, „hagyományosan rossz viszony” okaként (eszerint a csépaiak még az elégetett gyertyacsonkokról is számszerű kimutatást követeltek papjaiktól).²⁷ Ebbe a környezetbe érkezett Mátyus János plébános, aki 1792 áprilisában kiskunfélegyházi káplánságból került a csépai plébánia élére.

Mátyus János családi háttere

A domonyi születésű Mátyus János (1761–1830) őseinek nemesi oklevelét és címerét Rudolf király adományozta Prágában, 1598-ban.²⁸ A család a Bor patak partján fekvő Borfőről (Nyitra m.) települt át Domonyba (Pest m.), valamikor a 18. század elején.²⁹

Mátyus János Pesten végezte a papi szemináriumot, ahol az egri egyházmegye címére szentelték fel. Az egyházmegye kiválasztásának oka az lehetett, hogy Mátyus János édesapja egy időben az egri káptalan szolgálatában állt, ahol „elévülhetetlen érdemeket szerzett”.³⁰ Először Miskolcon, majd Jászapátiban volt káplán, ám alig hét esztendő elteltével, 1791-ben a váci egyházmegyébe kérte át magát. Az átkérésnek több oka volt; ezek közé tartozott a miskolci plébánossal erősen megromlott kapcsolata, a miskolci és a jászapáti káplánszoba romos és egészségtelen mivolta, valamint az egri püspöknek azon követelménye, miszerint a zsolcai katolikus szlávokat anyanyelvükön kellett hitoktatásban részesítenie.³¹ A külső adottságok mellett megemlíti állandó belső „nyugtalankodását” (valamiféle kedélybetegséget), meggyengült egészségi állapotát.

Legfájóbb számára mégis az előléptetés reményének hiánya volt, melynek hátterében a miskolci plébános mesterkedéseit sejtette.³² A váci püspök Mátyus Jánost elsőként kiskunfélegyházi káplánnak nevezte ki, ahonnan pár hónap elteltével (1792) a csépai plébánia élére került.

24 FEKETE 1970. 5.

25 Az 1825-ben íródott egyházlátogatási jegyzőkönyvben hosszas kifejtését találjuk azoknak a szegényes, áldatlan állapotoknak, mely az 1770-1780-as éveket jellemezte. FEKETE 1970. 7.

26 FEKETE 1970. 8.

27 BOTKA 1977. 113.

28 Az armalis levélben *Mathyus*-ként rögzített familia tagjai szétszórtaan éltek, főként Borsod, Heves és Pest megyékben. Ld. NAGY 1857. 273–274.

29 Mátyus János a leveleit olykor *Bori-Borfői Mátyus Jánosként* írta alá.

30 EFL APer. Mátyus János. 1790. október 17. Mátyus János levele az egri érseknek.

31 EFL APer. Mátyus János. 1790. április 3. Mátyus János levele az egri érseknek.

32 „Én alig remélem, hogy a kinevezésem az egri egyházmegyében, vagy nagyméltóságod kegye által, vagy a pártfogók által, vagy érdemeim által bekövetkezik.” EFL Acta Personalia Mátyus János. 1791. május 2. Mátyus János levele az egri érseknek. Lat. ford. Földvári Katalin.

Nemes falu nemes plébánosa

Mátyus János plébános származása, családi háttere a csépai köznemesekéhez hasonló lehetett. Ősei harci erényeikért szereztek az armalis levelet³³. A vitézi tettek jellegzetes szimbóluma, a kardot felemelő kar Csépa község és a Mátyus család címerének is központi motívuma. A család anyagi helyzete egykor kielégítő lehetett; a késő-barokk és klasszicista elemeket felvonultató Mátyus-Mártonffy kúria letűnt, szebb idők nyomait viseli.

A Mátyus családdal először a domonyi úrbérrendezés iratanyagában találkozunk, mint a hét földbirtokos család egyikével. Az 1767–68-as összeírás szerint Mátyus plébános bátyjának, *Pálnak* birtokán három telkes jobbágy és három zsellér család lakott.³⁴ 1808-ban az akkor 40 esztendős Mátyus Pál és felesége, 1820-ban Mátyus János plébános neve is a domonyi birtokosok között szerepel.³⁵

Tény, hogy Domonyban a vizsgált időszakban komoly gondokat okozott a földhiány, és a Mátyus örökség legalább³⁶ négy gyermek között osztódott szét. János pályaválasztása – a személyes elhivatottság mellett – így a család romló anyagi helyzetét is jelezheti. Az elszegényedéstől fenyegetett köznemesek számára ugyanis a papi élet valódi megoldást jelenthetett.³⁷ Mátyus János még káplánként írta meg az egri püspöknek, hogy esetleges plébánosi kinevezésével anyagi helyzete is biztosabbá válhat, hisz jómaga *igen szerény javadalommal szorongattatik*.³⁸

Húga, Erzsébet Tápiószelére ment férjhez, kiskorú öccsét, Andrászt pedig – Erzsébet kérésére – a plébános magához vette. Félő volt ugyanis, hogy az ifjú Mátyus András Domonyban *rossz társasággal keveredik, valami rossz esetre vetemedik*.³⁹ Úgy vélte, hogy pap testvére mellett a nehez természetű ifjú jámbor életre tér. András tehát beköltözött a csépai plébániára, és forrásaink szerint követte testvére minden lépését; ha a szükség úgy hozta, felmentő igazolásokat is írt a plébános védelmében.

Töréspontok - válogatott esetleírások

A kántor ásója, a hadnagy süvege

A történet helyszíne Kanyó Ferenc⁴⁰ csépai hadnagy telke, ahol a szolgálók éppen a frissen learott búzát tisztítják. Az előzményekről Teleki Anna közrendű vallomásából értesülünk:

33 Pór – Asztalos munkája szerint a Mátyus család 1724-ben még Borsod vármegyében igazolta nemességét. PÓR – ASZTALOS 1989. 113.

34 PÓR – ASZTALOS 1989. 112.

35 A Mátyus család domonyi tagjairól készült rövid áttekintést lásd. PÓR – ASZTALOS 1989. 124–125.

36 Rendelkezésre álló forrásainkban négy testvér: Pál, János, Erzsébet és András neve szerepel.

37 Ahogy Kósa László megjegyzi: „az eleve szegény armalisták és vagyonukat vesztő birtokosok nagyobb számban küldték tanulni gyermekeiket, mint a tehetősebb kurialisták” KÓSA 2001. 259.

38 EFL APer. Mátyus János, 1790. október 17. Mátyus János levele az egri érseknek.

39 VPL APriv. Mátyus János 1807. február 18. Mátyus Erzsébet igazolása.

40 A feljegyzések szerint a csépai Kanyó család feje – a maga 50 hold földjével – „első gazdának” számított. A család kiemelten támogatta a helyi plébániát: keresztet emeltettek, a templom számára harangot készíttettek. A család nevét helynév is őrzi. SZABÓ 1982. 235, 238.

„Tanú búzai tisztálván Nemes Kanyó Ferencznél, látta szemével, hogy a Kántor béresse akkor [a kántoréval szomszédságban lévő hadnagy földjén] ásván, Kanyó Ferencz hozzá ment, az ásót tőle el vette mondván: „hogyan mer árkot ásni az ő Fundussán”, a mit meg értvén [megtudva] a Kántor a Plébánusnak hirt adott”.⁴¹

A plébános hamarosan meg is érkezett öccse, András és a kántor társaságában. Szilágyi János, 22 esztendő csépai ignobilis vallomásában ekképpen folylatódik a történet:

„Így szóllott a Plébánus [a hadnaghyhoz]: 'Meg állly te hunczut, gazember'. Ahhoz vissza fordulván Kanyó Ferencz kérdezte, kinek mondja Plébánus úr ezen mondott szokat? Felele a plébánus: 'Te néked mondom, hunczut, gazember, Lélekkurva az anyád' akkor mondra Kanyó Ferencz: 'Plébánus uram! Jól vigyázzon, én sem Szolgálója, sem Kántora, sem Harangozója nem vagyok az úrnak, ez nem illik a Lelki Pásztorhoz!' Ezen szavai után nem tsak ujra nem kisebbitette, de ilyen botránkozatózó szókkal illette: 'Hunczut vagy, gazember! S. V. baszom a Lélekkurva anyádot, ördög atta, koldus kuttya, tetves Diszno, semmid sints, Nemes ember sem vagy Kamó! Kamó!' Akkor Kanyó Ferencz mondá neki a Tanúnak, és a kik véle voltak: 'Hallyatok ezt, jól vigyázzatok szavaira, káromkodásira a plébánosnak, mert jövendőben ezekről bizonyóságot kölletik tennetek.' Igaz hogy a Kántor háza felé vissza huzta magát a Plébánus, de akkor is ezeket kialtotta: 'Gyere ide hunczut, megmutatom hogy mingyárt 50 vágatok reád, én két Nemes ember vagyok, a Nemes embert is meg verethetem.'[...] Minekutána pedig egymást követ hajigáltak volna, utojjára a Plébánus így szóllott, 'te már ez vagy, ebatta róngyos czigánnya'”.⁴²

A békétlenkedők szóváltását hamarosan tettek követték:

„Ezek után [a Plébános] a Kántor ásóját kérte, melyet Kanyó Ferencz a szolgálójától el vett, meg intvén, hogy az ő udvarán s fundussán se árkot, se gödröt ne tsinállyon. De [Kanyó Ferenc] szót nem fogadván mondotta: 'Én jussomnak fönt tartására vettem el, meg is tartom'. Akkor néki rugaszkodott a Plébánus, s a kezében lévő bottal fejbe ütötte, és a süveget el vette, és a Kántornak atta, ki azt mai napig is magának tartya’”.⁴³

Mátyus András és Balázs Antal kántor 1799. szeptember 7-én kelt igazolásában az szerepel, hogy Kanyó Ferenc hadnagy próbálta erőszakkal elfoglalni a kántor földjét; a törvénybe ütköző cselekedetnek a plébános vetett gátat. Mátyus János illetlen szavakat nem mondott, bottal sem ütlegette a hadnagyot. Kanyó Ferenc viszont huncutozta, gazemberezte, akasztófára valónak nevezte őt, és régladarabokkal kezdte dobálni, „semmi betsületet /: mint Lelki Pásztoron /: nem hagyván”.⁴⁴ A november 8-án kiállított tanúsítvány szerint a hadnagy a következőket mondta:

41 VPL APriv. Mátyus János, 1799. január 15. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv, Teleki Anna vallomása.

42 VPL APriv. Mátyus János, 1799. január 15. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv, Teleki Anna vallomása.

43 VPL APriv. Mátyus János, 1799. január 15. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv, Szilágyi János vallomása.

44 VPL. APriv. Mátyus János, 1799. szeptember 7. Mátyus András és Balázs Antal kántor igazolása.

„Hunczut, gazember, b...om a Pap lelkét. Matus Matus Matus nem vagy Mátyus, nem vagy Nemes ember: hanem Matus vagy, akasztófára való, tetves disznó, semmid sints, a Gazdaasszonyodat sem tudod kifizetni”.⁴⁵

Hadnagy a konyhában

1800. december 9-én *Nemes Curialis Csépa Helység Communitássa* terjedelmes levéllel kereste fel Szerdahelyi Gábor váci püspöki helynököt abból a célból, hogy a plébános „visszaéléseit” hivatali feljebbvalói számára is ismertté tegyék, és mielőbbi áthelyezését esedezzenek. Ebből a levélből derül ki, hogy a plébánosnak az időközben megválasztott új csépai hadnaggal, Csernyus János-sal sem volt felhőtlen a viszonya.

„Nemes Communitasunknak Hadnagyát Nemes Csernyus János urat [a plébános] magához hivatván, kinek maga bé jelentése után, T.dő Esperes és Plébános Úr azt üzenté ki, hogy maradgion kívül, vára kozzon a konyhán. A Hadnagy Úr több foglalatossági végett nem vára kozhatván, haza ment más alkalmatossággal. És hogy hozzá parantsolattyára nem mehetett, azonal Feő V. Esperest és Pléb. Úr a Mészáros és mások előtt arra fakadt, hogy úgy mond 'e mai naptúl fogva ne lészén hadnagy, helyette más Hadnagyot teszek'. Amint is Kanyó László Úr Tavalyi Hadnagyot magához hivatván kéntelenítette, hogy előbbenyi hivatallját vállalya fel, de az tsak ugyan fel nem vállalta.”⁴⁶

Ugyanebből a levélből derül ki, hogy a plébános az évi tűzifa-járandóság elégtelen mennyisége és minősége okán békétlenkedett az új hadnaggal.⁴⁷

Ha nem fizet, elmehet!

Szintén ebből az 1800 decemberében keltezett panaszlevélből szerzünk értesülést Mátyus János plébános és a csépai hadnagy kapcsolatának újabb fordulatáról.

„Tisztelendő V. Esperes Csépai Plébános Mátyus János Úr, Hajnali Mise után az Oltártúl kifordulván, a Községet ezen módon meg szőllította: 'atyámfiái úgy-mond, ez a jelentés hozzátok, hogy mivel az Hadnagy engemet fizetni nem akar, ha hivatom hozzám se jön, nékem nem engedelmeskedik, goromba. Tegyetek

45 VPL APriv. Mátyus János, 1799. november 8. Balázs Antal és Mátyus András tanúsítványa.

46 VPL APriv. Mátyus János, 1800. december 9. a Nemes Curialis Csépa Helység Comunitásának levele a vikáriushoz.

47 „Még a nyáron Communitasunk Hadnagyát [a plébános] megszólította, midőn 3 öll Conventiobéli fáját natura béadta, hogy az hátra lévő 7 öll fájára néki gongya ne légyen, mivel már eő a fát maga számára, azon kívül is fellyebb ami szükséges meg vette. Tsak a midőn a fa el fog érkezni, a Tiszárúl hordotta bé a Parochiára. Azonban Tdő V. Esperes Úr roszul kötvén, még mostanság is fája el nem érkezett. Nyakra főre azért Communitásunk hadnagyát szoritani akarta, hogy néki a hátra lévő 7 öll fáját, akár mint is azonnal meg szerezze, azon hét öll fáért pedig mellyet e napokba maga meg vett, kívánván töle 15 fírtot. A Hadnagy látván ezen tselekedését helytelennek, azért valamint addig ususban volt, a fa árát kész pénzül akarta ki fizetni annyival inkább, mint ez hátra lévő 7 öll fát tsak ugyan Tdő V. Esperes és Pleb. Úr miatt nem szerezte meg. De aztat töle a szerint mint a több Hadnagyoktról föl nem vette.” VPL APriv. Mátyus János, 1800. december 9. a Nemes Curialis Csépa Helység Comunitásának levele a vikáriushoz.

más Hadnagyot; vagynak közületek érdemessebb emberek, mert mind addig nem szolgáltak, valamedig más Hadnagyot nem tesztetk.”⁴⁸

A panaszos írás szerint eme kijelentéstől kezdve a plébános kategorikusan megragadta a liturgikus kötelességek teljesítését. Horpátsi Mihály újszülöttjét kereszteleés nélkül küldte haza, Sindel Imre gyermekének temetése pedig addig halasztódott, míg végül pap nélkül történt meg. A csépai hívek a helység előjáróitól várták a helyzet orvoslását. Az előjárók először levélben szólították fel a plébánost, hogy továbbra is teljesítse papi feladatait; cserében egész évi fizetése hátralévő részét is eljuttatják neki. A plébános azonban a levelet „a Tizedesünkről elsőb el nem vette, annak utána pedig az Útczára ki hajítván a Sárba tapodta”.⁴⁹

Mátyus plébános mulasztásai közben egyre halmozódtak. A templomot bezárta, miséket nem tartott, a harangok napokra elnémultak. A vasárnapi szentmisére Szelevényről érkező filiális lakosok kénytelenek voltak dolguk végezetlenül hazafordulni. A csépai plébános ugyanis vasárnap hajnalban káplánjával együtt Tiszaugra vitette magát, hogy az ottani földesúr, Steöszel Jó-zsef háza népének misézzen.⁵⁰

A csépaiak végül egy határozott hangú írásban utasították a plébánost, hogy „a Templomot nyitassa fell, Misét szolgállyon, Temessen, és keresztteljen, Más Egyéb körelességét is úgy véghez vigye, hogy maga fizetését tölünk meg érdemelhesse”.⁵¹

Nemesebb a nemesnél?

A bemutatott vallomások és panaszlevelek a csépai nemesek négy fő sérelmét tárják elénk. Ezek közül leggyakoribb a szóhasználatban megnyilatkozó tiszteletlenség.

A csépaiak több levélben panaszojlik, hogy a plébános „a Néppel tsúful bánik, és azt gyaláza”,⁵² köszönésüket nem fogadja⁵³, a templomi prédikációba sértő megjegyzéseket fűz. A vallomásokban olyan sokatmondó, ám előzmény és kontextus nélküli idézeteket találunk, melyek a szószékről prédikáló pap szájából hangzottak el: „Enyim a templom, a tietek pedig az ökör és Istálló, ahhoz lássatok”⁵⁴; Itt van az én Igasságom, Tetvesek, Koldúsok, Kenyeretek sints, Botskoros

48 VPL APriv. Mátyus János, 1800. december 9. a Nemes Curialis Csépa Helység Comunitássának levele a vikáriushoz.

49 VPL APriv. Mátyus János, 1800. december 9. a Nemes Curialis Csépa Helység Comunitássának levele a vikáriushoz.

50 Ami időnként kötelessége is volt, ugyanis a csépai plébánosokkal szerződést kötött a Steöszel család azért, hogy a tiszai kúriában időnként házi miséket tartsanak. Barna Gábor szíves közlése. VPL APriv. Mátyus János, 1800. december 9. Nemes Curialis Csépa Helység Comunitása levele a vikáriushoz.

51 VPL APriv. Mátyus János, 1800. december 5. A Csépai Nemes Communitas levele Mátyus Jánoshoz.

52 VPL APriv. Mátyus János, 1799. január 15. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv, Csegi Barbara vallomása. „Bizon tsuful bánik a Néppel, bár régen el ment volna az Isten atta, olybá tart bennünket /: ki vévén egyet kettőt:/ mint semmire valókat.” VPL APriv. Mátyus János, 1799. január 15. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv, Varjasi Katalin vallomása

53 „Nagy és felettebb való sérelemnek tartatik közönségessen közöttünk az is, hogy melly lakossaink mellette el mennek, és a Ditsértessék Isten Sz. nevét az Anyaszentegyháznak parantsolatrya szerint tsak az sem érdemlik meg, hogy elfogadna, és azon szent köszönetre a kalapját megmozdítaná. Mellybül a botránkoztatás után tsak meg az ne származzon Tdó Plébános Úr után a Hívek között, hogy azon Anyaszentegyháznak béhozott szép szokását és dicsértessék Jézus Sz. nevének említését el ne hagyják. VPL APriv. Mátyus János, 1799. január 15. A csépai lakosok levele a váci püspökhöz.

54 VPL APriv. Mátyus János, 1799. jan. 15. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv, Kanyó Mihály csépai nemes ember vallomása

Nemesek.”⁵⁵ Mint azt említettem, Csépa lakosai ugyan nem éltek sem jobban, sem könnyebben a többi tiszazugi falu népénél, a település mégis kiváltságos és önálló volt.⁵⁶ Az anyagi javak és társadalmi rang között tátongó szakadék a nincstelen köznemesesség közös bánata és szűgyene volt. Így minden erre utaló bántó vagy félresikerült megjegyzés mélyen felkavarta a csépai lakosok önértéket.

Mivel a település hadnagya egy személyben képviselte Csépa nemes és nemtelen lakosait, nyilvános becsmérése a település egészét érintő közügy volt. Nem csoda, hogy mind a panaszlevelek írói, mind a vallomásokot felvevő vizsgálóbizottsági tagok kiemelt figyelmet fordítottak a hadnagy és a plébános között lezajlott jelenetek részleteire, a szereplők pontos szóhasználatára és lelkiállapotának ecsetelésére.

A hívek leveleinek sérelmes pontjai szerint Mátyus plébános gyakran és teátrális módon élt saját felsőbbrendűsége szimbolikus kifejezésének eszközeivel. Ide sorolható Kanyó István várakoztatása a konyhában valamint a hadnagy fejről levertt süveg elkobzása.

Ha egy szabad paraszt engedélyt kapott arra, hogy nemesi udvarba léphessen, pontos tartózkodási helyét is kijelölték számára, melyet nem szabadott elhagynia.⁵⁷ Ha a fixáció szándékától el is tekintünk, a plébánia konyhája semmiképpen sem tekinthető illő reprezentációs helyiségnek. A hadnagy süvegének leverése ennél is jelentősebb gesztus, hiszen szimbolikus viseleti darabról, így nyilvánvaló becsületsértésről van szó.

A hadnagy bottal verése, a fizikai erőszak a világi vezetői tekintély semmibe vételének szélsőséges megnyilatkozása. Hogy a hadnagy miért is nem ütött vissza, annak magyarázatára ide kívánczok egy másik, 1799-ben felvett vallomás részlete. Egy alkalommal Mátyus plébános Csípsár filiában járt azért, hogy a lakosoktól a párbér járandóságot begyűjtse. Mikor Dudás Pál házában a dohány legjavát akarta kiválogatni, a házigazda tiltakozott. Erre válaszul:

„Kapta a Plébánus a bót karót, azzal [Dudás Pált] nagyon meg verte. A felesége az urának szóllot: 'tsak szenvedje kéd édes uram! Ha agyón veri is kedet, de a Pap ellen kezeit fel ne emelje kéd.' Minek utána pedig Dudás Pál össze tett kezekkel sokáig kérte volna [a plébánost] akkor a Plébánus is abba hagyta.”⁵⁸

A pap esetleges bűnei, nyilvánvaló igazságtalansága nem teszi semmissé felszentelt mivoltát, nem menti fel az őt bántalmazót az isteni büntetés terhe alól. (A rend kedvéért tegyük hozzá, hogy ha a kezeit nem is, néhány tégladarabot a hadnagy is felhasznált becsülete védelmére.)

A hadnagy leváltásának ügyében már nem egy falusi plébános, hanem a domonyi földesúr áll előtünk, aki feljogosítva érzí magát arra, hogy a világi közügyek irányításába beleszóljon. A nyomásgyakorlás eszközei plébánosi szerepköréhez kötődnek. A hiatus-képzés stratégiáját a hívek is alkalmazni szokták elégedetlenségük kifejezésére: a szentmisétől való távolmaradás, a gyónás kerülése lényegét tekintve ugyanaz, mint a pap részéről a templom bezárása vagy a szentségek visszatartása.

Mátyus plébános végül nem érte el célját, a csépai compossessorok ugyanis makacsul elzárkóztak a szokatlan kérések teljesítésétől:

55 VPL APriv. Mátyus János, 1799. január 15. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv, Rozsnis Mátyás vallomása

56 BOTKA 1977. 17.

57 KÓSA 2001. 50.

58 VPL APriv. Mátyus János, 1799. január 15. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv, Kállói Erzsébet vallomása.

„Hogy pedig [a plébános] a Hadnagy-választásban minékünk proscibálljon, azt sem a jó rend, sem a törvény, sem nemesi szabadságunk meg nem engedi, ezért mi az ilyenekbe való beavatkozás ellen protestálunk”.⁵⁹

Mátyus János önképének magva következő mondatában érhető tetten: „én két Nemes ember vagyok, a Nemes embert is meg verethetem”.⁶⁰ Míg Mátyus Jánost nemesi származása „csak” egyenlővé tette, papi mivolta már kiemelte a csépai compossessorok közül.⁶¹ Nemesnek tartotta magát tehát mind ősei, mind a papi rendbe való tartozása jogán.⁶² A nemesi előjogok demonstrálása viszont a helyi hatalmi viszonyok átrendezésének szándékát mutatja, melynek gyanúja éppen elegendő ahhoz, hogy a plébános egyik legsúlyosabb vétségeként, jogtalan „határátlépési kísérletként” értékeljék.

A csépai compossessorok erőpróbája nem vezetett tényleges változásokhoz vagy szerkezeti átalakuláshoz. Mátyus plébános működésének tíz esztendeje alatt tíz hadnagyválasztásra került sor. A közbirtokosság tehát tele volt egykori és leendő hadnagyokkal, akik érzékenyen őrizték az előjáróság választásának és a település irányításának jogát.⁶³ A plébánossal pedig kemény hangú levelekben tudatták elvárásaikat, melyek a templomi kötelezettségek teljesítésére és a helyi szokásokat megtartására vonatkoztak.⁶⁴

Összegzés

A panaszlevelekből kirajzolódó csépai plébános alakja hűen megjeleníti mindazokat a viselkedésszociológiai sztereotípiákat, melyeket a korabeli köznemességgel kapcsolatban szokás megfogalmazni. Ilyen az erőszakosság, a hatalommal való visszaélés és a túlzott öntudatosság.⁶⁵ Mátyus János viselkedése ugyanakkor semmilyen szempontból nem tipikus: a későbbi, csongrádi plébánosi éveiben keletkezett iratok egy lelki betegségekkel eltorzult személyiséget állítanak elé. Úrhatnám magatartása csak egyike volt a híveit sértő, egyházára szégyent hozó vonások közül. Hivatali túlkapásainak és nyilvánvaló hazugágainak eltűrése, botrányos ügyeinek halmozódása a korabeli egyházi fegyverkezési rendszer réseit, hibáit jelzik.

59 Csépai közbirtokosok levele a vármegyéhez, 1801-ből. Idézi: BOTKA 1977. 112.

60 VPL APriv. Mátyus János, 1799. január 15. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv, Szilágyi János vallomása.

61 Az alá-fölérendeltségi viszony egyik jellegzetes fokmérője a megszólítás volt; míg a köznemesek egymás között tegeződtek, a plébánosnak minden időben kijárt az előre köszönés és a magázás. TÁRKÁNY SZÜCS 2003. 786.

62 Kósa 2001. 43. Cséparól a javarészt jobbágyok és zsellérek lakta Csongrád városba érkezve már leplezetlen megvetéssel nyilatkozott az általa „méltatlan, rongy” parasztoknak nevezett hívekről, beleértve a városi bírát, a tanácstagokat és mindazokat, akik ellene vallomást tettek. Két, Csongrádról keltezett levelében is előhozakodik Werbőczy Tripartitumának egy részletével, melynek lényegét idézve: „Aki a parasztnak hisz, rosszabb a gyilkosnál” VPL APriv. Mátyus János, Mátyus János levele a váci püspöknek é.n. (v.sz. 1824).

63 „A feudális államnak a régi ún. immunitás alapján létrejött számtalan kisebb-nagyobb alakulata féltő gondnal őrizte és védte a kiváltságlevelében biztosított kis szabadságot, önkormányzatot, és a maga területén valóban ’állam volt az államban’” TÁRKÁNY SZÜCS 2003. 55.

64 Itt voltaképpen a lakhelyhez való tartozás jogán támasztott elvárásokkal találkozunk. „Aki valamelyik közösség kötelékébe tartozott, területén lakott, személyére nézve az ott érvényes jogi népszokások, magatartási formák voltak az irányadók”. TÁRKÁNY SZÜCS 2003. 51–59.

65 Kósa 2001. 212; Csongrádi káplánjai szerint Mátyus János hosszú éveken keresztül dicsekedett azzal, hogy „Csépán egy nemes embert megvert, sött Deáki Káplányát is meg verte még sem lött neki semi baja, hanem ez büntetett meg.” VPL APriv. Mátyus János, 1825. augusztus 12. kihallgatási jegyzőkönyv, Seres János csongrádi káplán vallomása.

A papjuktól elidegenedett hívek könyörgései sosem teljesültek, panaszaik hivatalosan nem nyertek beigazolódást. Mátyus János ugyanis sikeresen hárította a személyét ért vádakokat oly módon, hogy szolgálóit, a templomszolgákat és az ügyében közvetetten érintett híveket hamis tanúzásra kényszerítette. Ez a „módszer” harminc esztendőn keresztül megóvta a felelősségre vonástól. Nemesi származása és befolyásos kapcsolatai tovább hiteltelennítették a nép „rágalmain”. A hívek számára ugyanakkor nyilvánvaló volt, hogy a plébános súlyos kedélybetegségben, esetleg elmebajban szenved, vagyis alkalmatlan hivatása betöltésére. Megszabadulni tőle mégis igen nehéz, szinte lehetetlen volt, és amikor végre sikerült, Mátyus atyát büntetés helyett egy dúsabban jövedelmező plébánia élére léptették elő.

A bemutatott eset sokkal inkább egy szerencsétlen természetű plébános és egy, a papjaival szokatlanul ellenséges közösség kölcsönösen előnytelen találkozásának története,⁶⁶ mintsem a „nemes falu nemes papjának konfliktusai” témakör tanulságos és reprezentatív példája. Mátyus János tanulmányozásával elsősorban a korabeli váci egyházmegye belső fegyelmezési rendszerének hiányosságai kerülnek napvilágra. Egy hivatása előnyeit jól ismerő, gyöngye lelkiismeretű pap évtizedeken keresztül háborítatlanul manőverezhetett a rendszer kiskapuin, nyilvánvalóvá téve a hívek eszköztelenségét, a közösségi érdekérvényesítés nehézségeit.

Rámutatott továbbá, hogy ugyanazon papi személy azonos típusú mulasztásai eltérő hangsúllyal estek latba annak függvényében, hogy a megítélő, értékelő közösségnek milyen volt a társadalmi alapszerkezete, közös múltja és emlékezete. Míg a szegénységükben is roppant büszke csépai nemesek a rang és az életmód közt tátongó szakadék felemlegetését, a kiemelkedően szorgalmas, tudós papokhoz szokott csongrádiak a liturgikus szolgálatban tapasztalt hiányosságokat fájlalták leginkább.⁶⁷

A Mátyus plébánoshoz hasonló „problémás” egyének az eleven társadalmi szabályokat teszik próbára. A közösségi reakciók pedig a norma határvégeit jelölik, melyek fölött az egész társadalom őrködik, és melyek megsértését – a rendelkezésre álló eszközökkel – szankcionálni igyekeztek.

IRODALOM

ALSÓ László

1928 *A nemesi község hatósága és szervezete. Adatok Besnyőtelek község megalakulásáról és 1848 előtti szervezetéről.* Magyar Közigazgatás Kiadása, Budapest.

BALASSA Iván

2001 Gabonatermesztés. In. PALÁDI-KOVÁCS Attila főszerk.: *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 295–433.

⁶⁶ A Historia Domusban és a csépai plébánosok leveleiben ugyanis az egyházi ügyek iránt közömbös, papjaival ellenséges faluként emlegetik Csépat. Bednár József író/plébános a Csípaként is emlegetett település etimológiájában is találó párhuzamot lát: „Vajon a csipők alatt a szunyogokat kell-e érteni, vagy a lakosokat, kik szeretik főleg papjaikat csípni, szekírozni, nem tudjuk.” BEDNÁR 1869–1874. 203.

⁶⁷ GYÖNGYÖSSY 2014.; GYÖNGYÖSSY 2015. 72–76.

BARNA Mária

- 1982 Eredettudat és történeti hagyományok Csépan. In. BARNA Gábor szerk.: *Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből I.* Tematikus és lokális monográfiák V. Eger–Szolnok. 517–535.

BOTKA János

- 1977 *Egy tiszazugi falu, Csépa története.* Levéltári füzetek 3. Szolnok.

CHOBOT Ferenc

- 1917 *A vácsi egyházmegye történeti névtára II. A papság életadatai.* Vác, Dercsényi Dezső vállalata, Pestvidéki Nyomda.

FAGGYAS István

- 1988 *A Sajó és Szuhá vidékének kisnemessege.* Gömör néprajza XVI. Debrecen.

GYÖNGYÖSSY Orsolya

- 2014 *Plébánia és társadalom. A római katolikus alsópapság és a laikus templomszolgák társadalmi szerepe Csongrádon a 19. század második felében.* A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 16. Szeged.
- 2015 A vallási élet konfliktusai Csongrádon a 19. század elején. Reakciók és megoldási kísérletek. In. GEORGIADES Ildikó szerk.: *Oppidum Csongrád 2015.* Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 70–82.

HAVASSY Péter

- 1982 Csépa történeti vázlata a kezdetektől a 19. század végéig. In. BARNA Gábor szerk.: *Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből I.* Tematikus és lokális monográfiák V. Eger–Szolnok. 17–61.

JUHÁSZ Kálmán

- 1921 *A licenciátusi intézmény Magyarországon.* Budapest.

KÓSA László

- 2001 *„Hét szilvafa árnyékában.” A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon.* Osiris Kiadó, Budapest.

MAGYARI Márta

- 1982 Csépa falun kívüli kapcsolatai. In. BARNA Gábor szerk.: *Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből I.* Tematikus és lokális monográfiák V. Eger–Szolnok. 101–137.

NAGY Iván

- 1857 *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* Kiadja Freibeisz István. Első kötet.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

- 2003/a Palóc kirajzások az Alföldön. In. PALÁDI-KOVÁCS Attila: *Tájak, népek, népcsoportok.* Válogatott tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 200–238.
- 2003/b Újkori migrációs folyamatok Magyarországon és a népi kultúra alakulása. In. PALÁDI-KOVÁCS Attila: *Tájak, népek, népcsoportok.* Válogatott tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest. 239–248.
- 2004 Kisnemesi társadalom és kultúra. In. FARAGÓ Tamás szerk.: *Magyarország társadalomtörténete a 18-19. században I.* Dico Kiadó – Új Mandátum Kiadó, Budapest. 166–191.

PÓR Mihály – ASZTALOS István

1989 *Hét kastély árnyékában. Domony falu története.* Múzeumi füzetek 41. Petőfi Múzeum, Aszód.

SZABÓ László

1982 Csépa község társadalma. In. BARNA Gábor szerk.: *Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből I.* Tematikus és lokális monográfiák V. Eger–Szolnok, 227–277.

SZTRINKÓ István

1982 Népi építkezés Csépán. In. BARNA Gábor szerk.: *Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből I.* Tematikus és lokális monográfiák V. Eger–Szolnok. 139–151.

TARI László

1977 *Krónikák a régi Csongrádról 1704–1901.* Szeged, Csongrád Megyei Könyvtári Füzetek 7. Somogyi Könyvtár.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

2003 *Magyar jogi népszokások.* Akadémia Kiadó, Budapest.

KÉZIRATOK

BEDNÁR József

1869–74 *Adatok a váci egyházmegye általános történelméhez.* Adatok a váci egyházmegye plébániáinak történetéhez. Kézirat, VPL.

FEKETE János

1970 *A csépai plébánia története. A Historia Domus és a plébániai iratok alapján: összeállította: Fekete János adminisztrátor.* Csépa. Kézirat gyanánt.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár

Acta Parochiarum Csongrád – VPL APar. Cs.

Acta Privatorum Csongrád – VPL APriv.